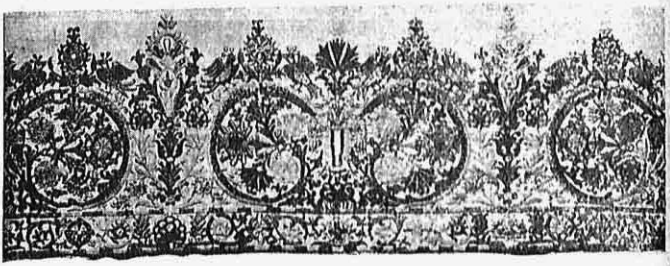

ΜΙΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΠΟΛΙΣ

Η ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ ΤΗΣ Β. ΗΠΕΙΡΟΥ

Α'

Προς βορρᾶν τῆς Μοσχοπόλεως κατηυλίζοντο, ὅταν μετέβην ἐκεῖ, συντάγματά τινα τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ. Παρέκειτο ἦσαν τὰ ἐρείπια τῆς Μοσχοπόλεως, διότι σήμερον οὐδὲν ὑφίσταται ἐκ τῆς πλουσίας καὶ εὐδαίμονος ἄλλοτε πόλεως. Ὁ Σαλῆ-Μπούτκας, Ἀλβανὸς ἀρχιληστής, ἡγούμενος συμμοριῶν Γκέκηδων ἐπυρπόλησε ταύτην, ἐρόνευσε πλείστους ἐκ τῶν κατοίκων της, καὶ ἀπῆλθεν. Οἱ ἐπιζήσαντες Μοσχοπολῖται κατέφυγαν εἰς τὴν Κορυτσᾶν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας, πλεῖστοι δ' ἐξ αὐτῶν ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν στερήσεων ἐχάθησαν. Οὕτω τὰ ἄγρια Ἀλβανικὰ φῦλα κατέστρεψαν καὶ διήρπασαν τὴν Μοσχόπολιν καὶ ἐκ δευτέρου, διότι τὴν εἶχαν διαρπάσει καὶ ἄλλοτε.

Ἡ Μοσχόπολις εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς δυσμὰς ἐκ Κορυτσᾶς πρὸς τὸ Βεράτιον, καὶ εἰς ἀπόστασιν εἴκοσι πέντε περίπου χιλιομέτρων ἀπ' αὐτῆς. Ὁ δρόμος ὁ ἄγων πρὸς τὰ ἐκεῖ δὲν ἔχει πολλὰ θέλγητρα. Ἀλλ' ἡ ἐξαφανισθεῖσα πόλις, παρ' ὅλα τὰ πρόσφατα τρομερὰ σημεῖα τῆς καταστροφῆς, ἀποζημιοῖ τὸν ἐπισκεπτόμενον αὐτήν. Τὸ μόνον ὅπερ δὲν ἔθιξαν οἱ ἅρπαγες εἶναι ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Προδρόμου. Εὑρίσκεται αὕτη εἰς δύο ἢ τριῶν χιλιομέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἐρειπίων. Ἐγείρεται δὲ εἰς μαγευτικωτάτην τοποθεσίαν ἐν μέσῳ πυκνοτάτου δάσους. Τὸ θέαμα ἀπὸ

τῶν ἀνδήρων τῆς Μονῆς εἶναι ἀπαράμιλλον εἰς πλοῦτον βλαστήσεως, εἰς κάλλος καὶ ποικιλίαν σκηνογραφιῶν. Τὴν ἐντύπωσιν ὅμως ἐκ τῆς διαγελώσης φύσεως δηλητηριάζει ἡ θέα τῆς καταστροφῆς, τὰ πολυάριθμα ἐρείπια καὶ ἡ μελαγχολία, ἡ ἐπιχυνομένη εἰς τὴν ψυχὴν ἐπὶ τῇ ἀναμετρήσει τῶν δεινῶν, ὅσα ἐπέφερεν εἰς τὴν ταλαίπωρον πόλιν ἡ βαρβαρότης τῶν συγχρόνων ἐπιδρομέων.

Ἀλλά, παρ' ὅλην τὴν ἀναδιδομένην θλῖψιν ἐκ τῶν ἐρει-

Ἡ Μοσχόπολις πρὸ τῆς καταστροφῆς.

πίων, ἡ φύσις, ἡ ἀσυγκίνητος ἐκ τῆς καταστροφῆς, δὲν ἀπέβαλεν οὐδὲν ἐκ τοῦ κάλλους καὶ τῶν θελγήτρων της. Τὰ διαυγῆ ποτάμια διαυλακώνουν τὴν ἐρειπωμένην πόλιν. Ἐκκλησίαι τινὲς διαρπαγεῖσαι καὶ βεβηλωθεῖσαι διασώζονται ἔτι ὡς σκελετοί, οἱ δὲ πρὸ αὐτῶν κατάφυτοι λόφοι φαίνονται ἐξ ἀποστάσεως ὡς κρεμαστοὶ κῆποι, ἐνῷ αἱ σύσκιοι χαράδραι προσθέτουν νέον κάλλος εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα. Εἰς τὴν ἀκατάσχετον αὐτὴν βλάστησιν ζοῦν ἀμερί-

μνως μυριάδες πτηνῶν, λαοὶ ὁλόκληροι «πτερωμένων κελαδιστῶν», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ποιητοῦ. Ἄλλοτε ἔζων ἐπίσης μυριάδες ποιμνίων, τὰ ὁποῖα περιέτρεχον τοὺς λόφους κατὰ τὸ θέρος, αἱ δὲ φλογέραι τῶν Ἠπειρωτῶν βοσκῶν ἀνεμίγνυαν τοὺς ἤχους των μὲ τὰ κελαδήματα τῶν πτηνῶν.

Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης φαίνονται αἱ γλαυκαὶ κορυφαὶ τῶν ὀρέων. Εἶναι ἡ Λένια, ἡ ὀνομαστὴ διὰ τὴν ξυλείαν της, ἡ Ὀστροβίτσα, ὅπου κατὰ τὸ θέρος καταφεύγουν οἱ ποιμένες, καὶ πέραν ὁ μεγαλοπρεπὴς Ἰλλυρικὸς Τόμαρος, τοῦ ὁποίου αἱ κορυφαὶ καλύπτονται ἀπὸ αἰωνίας χιόνας. Ἐν μέσῳ τοιαύτης φύσεως ὑψοῦται ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Προδρόμου, ἡ μόνη, ὡς εἶπον, διασωθεῖσα ἐκ τῆς γενικῆς καταστροφῆς.

Ὑδρύθη αὕτη κατὰ τὸ 1634, ὡς φαίνεται ἔκ τινος διασωζομένου κώδικος ἔχοντος ὡς ἑξῆς: «Ἐπὶ ἔτους ᾳχλδ' ἐθεμελιώθη ὁ ναὸς τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ 14', ἐν ἡμέρᾳ Παρασκευῇ, καὶ πρῶτος κτήτωρ καθηγούμενος κὺρ Ἀντώνιος Ἱερομονάχου». Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ εἴκοσιν ἑπτὰ ἔτη, ὡς φαίνεται εἰς τὴν πλευρὰν τῆς ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ ναοῦ, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐπερατώθη οὗτος ἐν ἔτει 1659.

Ἡ Μονὴ τοῦ Προδρόμου συνείχετο ἄλλοτε μετὰ τῆς πόλεως διὰ λιθοστρώτου, διασωζομένου ἀκόμη εἰς τινα σημεῖα. Τὸ φθαρὲν τοῦτο λιθόστρωτον ἠκολουθήσαμεν ἵνα εἰσέλθωμεν εἰς τὴν καταστραφεῖσαν πόλιν. Τὸ θέαμα εἶναι σπαραξικάρδιον. Οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐπιπεσόντες τὴν ἐνέπρησαν καὶ τὴν ἐλεηλάτησαν. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἐτράπησαν ἔξω τῆς πόλεως διὰ νὰ σωθοῦν. Οἱ ἄνδρες παραμείναντες ἐκεῖ νὰ ὑπερασπίσουν τὰς ἑστίας των ἐσφάγησαν καὶ ἐκάησαν οἱ πλεῖστοι, διότι πῦρ τεθὲν συνεπλήρωσε τὴν καταστροφήν. Οὕτως ἡ ὡραία πόλις κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου, προτοῦ δὲ ἀποκατασταθῇ νέα τάξις πραγμάτων, οὐδὲ σκέψις δύναται νὰ γίνῃ περὶ ἐπανόδου τῶν προσφύγων εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ Μοσχόπολις κατῳκεῖτο ὑπὸ 5,000 περίπου, Ἑλλή-

νων πάντων καὶ ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἐμπορίαν. Πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐμπορικῶν παραγόντων αὐτῆς τῆς Κορυτσᾶς. Ἔθαλλεν ἐκεῖ μέχρις ἐσχάτων μία λαμπρὰ ἀστικὴ σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδιδάσκοντο μαθηταὶ καὶ μαθήτριαι περὶ τοὺς 240, ἓν παρθεναγωγεῖον, ὅπου ἐξεπαιδεύοντο 160 μαθήτριαι, καὶ ἓν νηπιαγωγεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτων 170 νήπια. Κατὰ τὰς στατιστικὰς πληροφορίας ἡ Μοσχόπολις εἶναι ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ὀλιγώτερος ἀριθμὸς τῶν ἀγνοούντων γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, καί, κατ' ἀναλογίαν μὲ τὸν πληθυσμόν της, ὑπῆρχαν οἱ περισσότεροι φοιτῶντες εἰς σχολεῖα μαθηταὶ ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τῇ παρακμῇ της ἀκόμη ἡ ἑλληνικὴ Μοσχόπολις διετήρει κάτι ἐκ τοῦ παλαιοῦ αὐτῆς μεγαλείου.

Φαίνεται ὅτι ἡ Μοσχόπολις συνῳκίσθη περὶ τὸ ἔτος 1330 μ. Χ. Ἡ πρὸ τοῦ ἔτους τούτου ἱστορία της εἶναι πολὺ σκοτεινή. Εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ τῆς Μοσχοπόλεως. Ὁ Πουκεβὶλ εἰς τὸ Ὁδοιπορικόν του ἀναφέρει ὅτι ὁ Κουΐντος Μάξιμος ἀνήγειρε τὴν Μοσχόπολιν περὶ τὸν Α΄ αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Μόσχων, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον, ἀπὸ ἁπλῶν ποιμενικῶν σκηνωμάτων ἀπέβη ἡ μητρόπολις τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἠπείρου καὶ μέγα κέντρον ἑλληνικῆς παιδεύσεως. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ Πουκεβὶλ ἐλέγχεται πεπλανημένη, διότι ἄλλη ἦτο ἡ Μοσχικὴ τοῦ Στράβωνος, κειμένη κατὰ τὴν Κολχικήν. Κατὰ τὰ μέσα τῆς προπαρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἱ κάτοικοί της ἀνήρχοντο εἰς 40,000. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος τῆς πρώτης καταστροφῆς ὁ πληθυσμός της εἶχεν ὑπερβῆ τὰς 65,000.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, τὸ 1788, εὑρίσκετο ἡ πόλις εἰς ὅλην τὴν ἀκμήν της. Ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ πλοῦτός της ἦσαν ἐξαιρετικοὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς περιφερείας ἐκείνης. Τὰ σχολεῖα εὑρίσκοντο εἰς πλήρη ἄνθισιν καὶ τὸ ἐμπόριόν της ἦτο μέγα. Ταῦτα ἐξέγειραν τὴν ὄρεξιν τῆς ἁρπαγῆς εἰς τοὺς πέραν τῶν ὀρέων ἀλβανικοὺς πληθυσμούς.

Αἱ οἰκίαι της κτισμέναι ἐκ πελεκητῶν καὶ συμμέτρων

λίθων ἀνήρχοντο εἰς 12,000, καὶ σήμερον δὲ τὰ πλούσια ἐρείπια αὐτῶν μαρτυροῦν τὴν οἰκονομικὴν εὐρωστίαν τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἠρήμωσαν αἱ Τουρκαλβανικαὶ ὁρδαί. Ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ὁ χρόνος συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τοῦ ὀλέθρου. Ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει τὸ κατέστρεψε τελευταίως ὁ Σαλῆ-Μπούτκας, ὅστις ἐμάχετο μετὰ τῶν Αὐστρογερμανῶν. Περὶ τοῦ παλαιοῦ μεγαλείου τῆς Μοσχοπόλεως μαρτυροῦν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ οἱ διασωθέντες μέχρις ἐσχάτων ναοί, οἵτινες ἀνήρχοντο εἰς εἴκοσι τρεῖς. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν μεγαλοπρεπεῖς καὶ αὐστηροῦ Βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ. Αἱ πολυάριθμοι οἰκίαι ἠγείροντο ἐπὶ ἑπτὰ λοφίσκων. Αἱ ὁδοί της κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων ἦσαν στεναί, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἀνασκαφείσας οἰκίας καὶ τοὺς διανοιχθέντας δρόμους τῆς πόλεως. Ὅλαι αἱ οἰκίαι εἶχον ἐξώστας καὶ ἦσαν ὑψηλαί, ὡς ἐκ τούτου σπανίως αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου εἰσέδυον ἐντὸς αὐτῶν. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν σημερινὴν Κοριτσᾶν, τὴν κοσμουμένην ὑπὸ πολυαρίθμων κήπων, ἡ Μοσχόπολις δὲν ἐκαλλιέργει κήπους.

Ὁ ἀρχαῖος κῶδιξ τῆς πόλεως ἐξηφανίσθη, οἱ δὲ μεταγενέστεροι δὲν παρέχουν πολλὰς πληροφορίας περὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς διοικήσεως αὐτῆς. Ἐν τούτοις εἶναι βεβαιωμένον ὅτι διῃρεῖτο ἡ πόλις εἰς δώδεκα διαμερίσματα, συνοικίας, ὡς τὰς ἐκάλουν τότε. Ἑκάστου τούτου προΐστατο Κοτζάμπασης.

Ἡ ἀκμὴ τῆς Μοσχοπόλεως πηγὴν εἶχε τὸ ἀνεπτυγμένον ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον διεξῆγε μετὰ τῆς Αὐστρίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Γερμανίας. Τὰ κέρδη ἐκ τοῦ ἐμπορίου ἦσαν μεγάλα, ἕνεκα τούτου δὲ καὶ οἱ περὶξ τῆς πόλεως ἀγροὶ καὶ λειμῶνες ἀπέμειναν ἀκαλλιέργητοι. Οἱ Μοσχοπολῖται, ἔμποροι ἐκ φύσεως, κατώρθωναν νὰ συσσωρεύουν ἄφθονον χρυσίον εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέρδη δὲν ἦσαν συνήθη παρὰ τῷ ἐμπορικῷ κόσμῳ. Εἰς τὴν Βουδαπέστην, εἰς τὴν Βιέννην, εἰς τὴν Λειψίαν, εἰς τὴν Φραγκφούρτην καὶ εἰς τὸ Βελιγράδιον εἶχαν σχηματισθῆ Μοσχοπολιτικαὶ παροικίαι, εἰς τὰς ὁποίας πλεῖστοι,

ὄχι μόνον ἔγιναν ὑπέρπλουτοι, ἀλλὰ καὶ κατέλαβαν μεγάλα ἀξιώματα ἐν μέσῳ τῶν παλαιῶν καὶ προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν κοινωνιῶν.

Β΄

Ἡ ἐκ τῆς ἐμπορίας εὐπορία καὶ ἡ φυσικὴ τάσις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ γράμματα ἤγαγον τοὺς Μοσχοπολίτας νὰ καταστήσουν τὴν πατρίδα των ἑστίαν φώτων καὶ πολιτισμοῦ. Ἓν ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων ἦτο ἡ ἵδρυσις ἑλληνικοῦ τυπογραφείου. Συνεστήθη κατὰ τὸ ἔτος 1720 ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων ἀκόμη ἐρειπίων. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἦτο τὸ δεύτερον ἱδρυθὲν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τὰς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς τυπογραφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔγινε χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ὅστις κατὰ τὸ 1627 συνέστησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον. Εἶναι ἄγνωστον πότε ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ τὸ τυπογραφεῖον τῆς Μοσχοπόλεως. Ἐκ τῶν σωζομένων ὅμως ἐκδόσεών του φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθησεν ἐργαζόμενον ἐπὶ μακρὰ ἔτη.

Πλησίον τοῦ τυπογραφείου τούτου φαίνονται ἐπίσης τὰ ἐρείπια ἑνὸς ἄλλου ἱδρύματος, τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς σχολῆς, τῆς γνωστῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἑλληνικὸν Φροντιστήριον». Ἡ σχολὴ αὕτη ἱδρύθη ἐν ἔτει 1730. Δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσίν της ὠνομάζετο «Νέα Ἀκαδημία» καὶ διεφιλονίκει τὰ πρωτεῖα μεταξὺ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικῶν σχολῶν. Ὑπῆρξε δὲ ἀληθὴς ἀκαδημία, διασκορπίζουσα τὰ φῶτα αὐτῆς, ὄχι μόνον καθ' ὅλην τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῶν. Ἡ ἀκαδημία ἐκείνη δὲν ἐλειτούργει κρυφίως, ὡς συνέβαινε τότε ἐν Τουρκίᾳ, ἀλλ' ἐστεγάζετο εἰς μεγαλοπρεπὲς ἵδρυμα, τοῦ ὁποίου τὴν οἰκοδόμησιν ἀνέλαβον οἱ Μοσχοπολῖται τῇ παροτρύνσει τοῦ Πατριάρχου Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ τοῦ Μοσχοπολίτου. Τὸ ἀπαιτηθὲν χρῆμα συνέλεξεν ὁ Πατριάρχης οὗτος ἐντὸς μιᾶς μόνον ἡμέρας, ἐκφωνήσας θαυμάσιον λόγον,

ὅστις προεκάλεσε τόσον ἐνθουσιασμόν, ὥστε ἔσπευδαν τὰ σωματεῖα τῆς πόλεως καὶ οἱ πολῖται αὐτῆς νὰ συνεισφέρουν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερα ποσὰ πρὸς τὸν εὐγενῆ τοῦτον σκοπόν. Τὰ «ἰσνάφια» μάλιστα, τὰ πολυάριθμα, τὰ πλούσια καὶ ἔνδοξα ἐργατικὰ ταῦτα σωματεῖα τῆς Μοσχοπόλεως, προέβησαν εἰς πρᾶξιν δεικνύουσαν πόσον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ἐνυπῆρχον τὰ εὐγενῆ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπόρροια πολιτισμοῦ καὶ ἐξημερώσεως ὑπερτέρας τῶν χρόνων ἐκείνων. Αἱ συντεχνίαι ἀνέλαβαν ἐπίσης τὴν δαπάνην τῆς ἐκπαιδεύσεως διαφόρων φιλοτίμων νέων εἰς τὰ Ἑλληνικά, τὰ Λατινικά, τὰ Φιλοσοφικά, τὰ Θεολογικὰ καὶ τὰ Μαθηματικά. Οἱ καθηγηταὶ τῆς Σχολῆς ἦσαν ἄνδρες εὐρυτέρας ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, κάτοχοι δὲ τῶν ἀρχαίων φιλολογιῶν, ὅσον ὀλίγοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν τῇ Δυτικῇ καὶ τῇ Κεντρικῇ Εὐρώπῃ. Εὑρίσκοντο εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν διαπρεπῶν καθηγητῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων καὶ συνεζήτουν μετ' αὐτῶν ποικίλα φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ θέματα.

Οἱ γράψαντες Δυτικοί, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας εἶχεν ἐκλείψει ἐν Ἑλλάδι πᾶσα ἐκδήλωσις πνευματικῆς ζωῆς, πλανῶνται μεγάλως. Καὶ μόνη ἡ ὕπαρξις τῶν μεγάλων ἐκείνων σχολῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο αἱ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ τῶν Ἰωαννίνων, καὶ μόνον τὸ πλῆθος τῶν συγγραφέων καὶ φιλοσόφων τῶν ἀναδειχθέντων κατὰ τὸν ΙϚ΄, ΙΖ΄ καὶ ΙΗ΄ αἰῶνα, μαρτυροῦσιν ὁποῖος κρύφιος πνευματικὸς ὀργασμὸς κατεῖχε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ὁποία ἐπὶ τέσσαρας ὁλοκλήρους αἰῶνας παρασκευὴ ἐτελεῖτο, ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἀποσείσῃ τὴν δουλείαν καὶ ἀνοίξῃ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν ἁπλῶς φιλόσοφοι καὶ γραμματικοί. Ἦσαν ταὐτοχρόνως ἀπόστολοι τῆς ἐλευθερίας, μετοχετεύοντες εἰς τοὺς μαθητάς των μετὰ τῶν γραμματικῶν γνώσεων καὶ τὰς ἰδέας τῆς ἀναδημιουργίας τῆς Ἑλλάδος εἰς πολιτείαν ἐλευθέραν καὶ εὐνομουμένην. Ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν διδασκάλων αὐτῶν ἐξῆλθον οἱ τολμηροὶ συνωμόται, οἱ περιτρέχοντες

τὴν Εὐρώπην καὶ ζητοῦντες ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τοὺς διδασκάλους αὐτοὺς προῆλθον οἱ ποιηταί, οἱ ἀναφλέξαντες τὸ πολεμικὸν μένος τῶν ὑποδούλων, καὶ αὐτοὶ ὑπῆρξαν οἱ κήρυκες τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν διάνοιαν ἑνὸς ἐκ τῶν διδασκάλων τούτων, τοῦ Ρήγα Φεραίου, ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας καὶ ἐχαράχθη ὁ περίφημος χάρτης αὐτῆς. Οἱ διδάσκαλοι λοιπὸν οὗτοι δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων, ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναβιώσεως τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, καὶ εἶναι οἱ ἀφανεῖς ἐργάται τοῦ μεγαλουργήματος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἥτις ἀνεγνώριζε πολίτας τῆς νέας ταύτης δημοκρατίας πάντας τοὺς ἀποβλέποντας εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἰσότητα.

Χώρα τοιούτους γεννήσασα πολίτας δὲν εἶχε στερηθῆ ποτὲ τοῦ πολιτισμοῦ της, οὔτε ἀποβάλει τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας της. Δοῦλος κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι παρὰ ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ εἶναι δοῦλος. Ἀλλ' ὁ ὑπὸ τὸν ζυγὸν καταβάλλων πᾶσαν προσπάθειαν διὰ ν' ἀπαλλαγῆ αὐτοῦ, αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ἐλεύθερος, ὅπως πᾶς ἄλλος ζῶν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν φιλελευθέρων θεσμῶν. Ἐκ τῶν τοιούτων φιλελευθέρων τάσεων δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν πλεῖστα φαινόμενα προηγμένου πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα παρουσίαζαν ἑλληνικά τινα κέντρα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τρομερωτέρας δουλείας, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισάν ποτε λαοί.

Ἡ θαλερότης τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μοσχοπόλεως δὲν ἦτο μονομερὲς φαινόμενον ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων ὀρέων. Ἦτο ἡ ζωηροτέρα ἐκδήλωσις γενικωτέρου τινὸς πολιτισμοῦ, ὑφισταμένου ἐν τῇ ὑποδούλῳ Ἑλλάδι καὶ τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ συντρίψῃ ἡ ἀγριότης τῶν κατακτητῶν.

Ἀλλὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς ὡραιοτάτης πόλεως ἐμαρτύρουν ὄχι μόνον ἡ ὕπαρξις τῆς ἀνωτέρας ταύτης σχολῆς, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἱδρύματα μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, τὸ ὁποῖον οἱ Μοσχοπολῖται ἀπεκάλουν Ὀρφανοδιοικητήριον, συντηρούμενον ἐξ ἰδιαιτέρου ταμείου

καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν περὶ αὐτοῦ κώδικα ἦτο οὐχὶ ἁπλῶς ὀρφανοτροφεῖον, ἀλλὰ καὶ τῶν πτωχῶν τὸ καταφύγιον καὶ τῶν κακῶς ἐχόντων, καὶ τὸ πλήρωμα πασῶν τῶν ἀρετῶν. Διετήρουν οἱ Μοσχοπολῖται ἐπίσης θαυμασίαν βιβλιοθήκην, τῆς ὁποίας τὰ τελευταῖα λείψανα, ἀνερχόμενα εἰς χιλίους ἑπτακοσίους τόμους, ἐσώζοντο μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1916, ὅτε κατεστράφησαν ἢ διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν λεηλατησάντων τὴν πόλιν ἀλβανικῶν σιμῶν.

Ἡ βιβλιοθήκη περιεῖχεν ὄχι μόνον πολύτιμα χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τῶν πρώτων χρόνων τῆς τυπογραφίας. Περιείχοντο καὶ ἐκδόσεις τοῦ Τυπογραφείου τῆς Μοσχοπόλεως, αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ κειμένου ἁμιλλῶνται πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων τῶν Ἀλδων. Οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐπιδρομεῖς ἠγνόουν τὴν φιλολογικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα τόσον ἀστόργως κατεξέσχιζαν. Ἐν μέσῳ τῆς τοιαύτης καταστροφῆς ἀπωλέσθη καὶ τὸ πεφημισμένον Εὐαγγέλιον τοῦ Θ΄. αἰῶνος, θαυμασίως καλλιγραφημένον καὶ κοσμούμενον μὲ μικρογραφίας τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἀληθὲς καλλιτεχνικὸν κειμήλιον.

Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη εἶχε καταρτισθῆ ἐκ δωρεῶν τῶν πλουσίων τέκνων τῆς Μοσχοπόλεως, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Παπᾶ-Σίνα, ἀρχηγοῦ τῆς κατόπιν διαπρεψάσης ἐν Βιέννῃ οἰκογενείας τῶν Σίνα, ἱδρυσάσης ἕνα ἐκ τῶν εὐρωστοτάτων τραπεζιτικῶν οἴκων τῆς Εὐρώπης τοῦ ΙΘ΄. αἰῶνος.

Γ΄

Ταῦτα πάντα δεικνύουν τὴν ἀκμὴν ἀξιοθαυμάστου πολιτισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πρόοδος ἑνὸς τόπου δὲν εἶναι ποτὲ μονομερής, ἀλλὰ διακλαδίζεται εἰς ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν πολιτισμόν του, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου τῆς Μοσχοπόλεως ὑπῆρξε τεραστία, ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ὁ πλοῦτος, ὁ γενόμενος ἀφορμὴ νὰ καλλιεργηθοῦν τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἐν αὐτῇ.

Καὶ ἅπτὰ μὲν σημεῖα τῆς καλλιεργείας τῶν γραμμάτων ἔχομεν τὴν Ἀκαδημίαν, τὸ Τυπογραφεῖον, καὶ τὴν πληθώραν τῶν συγγραφέων καὶ τῶν λογίων ἀνδρῶν, τῶν προελθόντων ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. Τῶν δὲ τεχνῶν δεῖγμα τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν λαμπρῶν μεγάρων της καὶ ἰδίως τῶν πολυαρίθμων ναῶν, τῶν κοσμουμένων ὑπὸ λαμπρῶν εἰκόνων καὶ θαυμαστῶν ἐπιχρύσων τεμπλῶν, ἐφ' ὧν ἀνεδεικνύετο εἷς τῶν ὡραιοτέρων κλάδων τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς τέχνης. Εἶναι ἡ ξυλογλυπτικὴ αὕτη συμμετοχὴ εἰς τὴν ἄνθισιν τῆς ἀναγεννήσεως. Οἱ περίφημοι ναοὶ τῆς Μοσχοπόλεως ἐσώζοντο ἀκέραιοι ὅλοι, θαύματα τέχνης ἀναβλύζοντα ἀπὸ μέσου τῶν ἐρειπίων. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐγερθεὶς κατὰ τὸ 1715, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῷ 1721, ὁ τῶν Ταξιαρχῶν τῷ 1724, ὁ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῳ 1750, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, παρὰ τὸν ὁποῖον εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια τῆς Νέας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Τυπογραφείου, ὁ τοῦ Προφήτου Ἠλίου καὶ ὁ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, κτισθεὶς δαπάνῃ τῆς συντεχνίας τῶν χαλκέων, ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ ἐπιγραφή.

Παρ' ἑκάστῳ τῶν μεγάλων τούτων ναῶν ὑπῆρχον ἓν ἢ δύο παρεκκλήσια. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπολλαπλασιάζετο διὰ τῶν παρεκκλησίων. Διὰ τὴν ἔγερσιν τῶν ναῶν τούτων καὶ διὰ τὴν κόσμησιν δὲν ἐφείδοντο οἱ Μοσχοπολῖται οὐδεμιᾶς δαπάνης. Δὲν εἶναι γνωστοὶ οἱ ἀρχιτέκτονες, τῶν ὁποίων ἡ τέχνη καταδεικνύει προηγμένην καὶ τὴν τέχνην καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι μετεκαλοῦντο πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος οἱ διαπρέποντες ζωγράφοι, οἱ συνεχίζοντες τὰς παραδόσεις τῆς Βυζαντινῆς Σχολῆς, διὰ νὰ κοσμήσωσι τοὺς ναοὺς μὲ πλουσίας τοιχογραφίας καὶ πολυσυνθέτους εἰκόνας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἢ τοῦ βίου τῶν ἁγίων καὶ τῶν μαρτύρων τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν κατάπληξιν ἐπροκάλουν ἰδίως τὰ ἐπίχρυσα ἐκεῖνα τέμπλα, τὰ θαυμάσια λεπτουργημένα ἐπάνω εἰς ξύλον καρυᾶς, οἱ ξυλόγλυπτοι ἄμβωνες, οἱ θρόνοι τῶν ἀρχιερέων, τὰ διαμερίσματα τῶν ψαλτῶν καὶ τὰ στασίδια τῶν προὐχόντων. Ἡ

ξυλογλυπτική, ἥτις ἤρχισε ν' ἀκμάζῃ εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ κατόπιν εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, ἔφθασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτῆς σημεῖον καὶ ἐφιλοτέχνησεν εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους ναοὺς τέμπλα εὐγενεστάτης μορφῆς.

Καὶ ἡ ξυλογλυπτικὴ δὲν περιωρίζετο ἐντὸς τῶν ναῶν. Δὲν ἐθαυματούργει μόνον εἰς τὰ τέμπλα, εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ εἰς εἰς τοὺς ἐπισκοπικοὺς θρόνους. Εἰσήρχετο καὶ εἰς τοὺς οἴκους τῶν πλουσίων.

Τὴν καλλιτεχνίαν, φυσικά, παρηκολούθει ἡ βιοτεχνία, μία δὲ μεγάλη βιομηχανία ἤκμαζεν εἰς τὴν εὐδαίμονα πόλιν. Εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶδος ταπητουργίας προσομοιαζούσης τὴν ταπητουργίαν τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ ὁποία ὅμως εἰς τὰ σχέδιά της διετήρησε τὰς ἀρχὰς τῆς Βυζαντινῆς κοσμητικῆς. Ἐκ τῶν προϊόντων τῆς λαμπρᾶς ταύτης βιομηχανίας ὑπάρχουν πολλὰ εἰς τὰς πόλεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἂν δὲν ἀπατῶμαι δέ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως, φυγάδες Μοσχοπολῖται ἔμπειροι ταπητουργοὶ μετέφεραν εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας τὴν τέχνην των καὶ διέδωκαν αὐτήν, οἱ δὲ ὡραῖοι τάπητες τῆς Κοζάνης, δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ συνέχισις τῆς μεγάλης ἐκείνης βιομηχανίας τοῦ καταστραφέντος ἐκπολιτιστικοῦ κέντρου τῆς Βορείου Ἠπείρου. Ἐκτὸς τῆς ταπητουργίας ὑπῆρχον καὶ αἱ λαμπραὶ συντεχνίαι, βιομηχανικὰ σωματεῖα, ἔχοντα πλήρη ὀργάνωσιν. Ἐκεῖ ἐγίνετο ἡ κατεργασία τοῦ ἀργύρου, τοῦ χαλκοῦ, τοῦ σιδήρου, τοῦ κασσιτέρου καὶ ἤκμαζεν ἡ ὑφαντουργία. Ἕνεκα τῆς πλουσίας ταύτης βιομηχανίας καὶ τοῦ μεγάλου ἐμπορίου τῆς πόλεως, ζωηρὰ ἐπεκράτει κίνησις, ἀνάμικτον δὲ πλῆθος ἐντοπίων καὶ ξένων ἐπλήρου τὰς ἀγυιάς της. Ἡ ἀγορά της ἔβριθε πάντοτε ἀνθρώπων συναλλαττομένων. Ἐκ τούτου ἡ εὐπορία τῆς πόλεως ἦτο μεγάλη. Οἱ κάτοικοί της εἶχαν θησαυροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ πολυτίμων λίθων, τὰ δὲ μεταξίνα ὑφάσματα ἦσαν τόσον συνήθη, ὅσον ἄλλοῦ τὰ μάλλινα.

Δ'

Ἡ βιομηχανικὴ καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς πόλεως, ὡς ἦτο ἐπόμενον, προσείλκυε πολλοὺς ἐξ Ἠπείρου, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν, μετοικοῦντες εἰς τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, εἶχαν συστήσει ἰδιαιτέρας συνοικίας μὲ τὰ ὀνόματα τῶν τόπων τῆς προελεύσεώς των. Τοιαῦται συνοικίαι μεταξὺ ἄλλων ἦσαν ἡ τοῦ Μετσόβου καὶ ἡ τοῦ Σκαμνελίου, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν κατέφευγαν εἰς τὴν Μοσχόπολιν. Ἀπὸ τοὺς φυγάδας τούτους κατήγετο ἡ οἰκογένεια Σίνα.

Ἦτο ἀληθῶς κάτι παράχορδον καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν βαρβαρότητα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως ἡ ὕπαρξις μιᾶς τοιαύτης ἐξηυγενισμένης πόλεως. Τὰ ληστρικὰ τουρκαλβανικὰ φῦλα δὲν ἤργησαν νὰ ἐπιβουλευθοῦν τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Ἤρχισαν λοιπὸν αἱ ἐπιδρομαὶ ἐναντίον της κατὰ τὸ 1769. Τὴν ἐλεηλάτησαν ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα, τὴν ἐπυρπόλησαν καὶ τὴν μετέβαλαν εἰς ἄμορφον σωρὸν ἐρειπίων. Τὸ τραγικὸν συμβὰν διεκτραγωδεῖ ὁ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Προδρόμου σωζόμενος νεώτερος κῶδιξ διὰ τῶν ἑξῆς:

Ὦ Μοσχόπολες, Μοσχόπολις, ποῦ τὸ κάλλος σου, ποῦ ἡ μορφή σου, ἣν περὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα εἶχες;
Ἐχθιστοι μερόπων προὔξένησάν μοι τὸν ὄλεθρον! Δόη μοι Κύριος τὴν προτέραν μου μορφήν, πρεσβείαις τοῦ τιμίου Προδρόμου».

Οἱ διαφυγόντες τὸν σίδηρον Μοσχοπολῖται ἐξεπατρίσθησαν καὶ ἐδημιούργησαν ἀποικίας εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὴν Βιέννην, εἰς τὴν Βουδαπέστην, εἰς τὴν Ἀχρίδα, εἰς τὸ Μοναστήριον, εἰς τὰς Σέρρας, εἰς τὴν Κορυτσᾶν, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατόπιν εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἐγένοντο κέντρα ἐκπολιτιστικά, τὰ ὁποῖα φέρουν τὴν σφραγῖδα τῆς εὐγενικῆς των πατρίδος.

Ἡ Μοσχόπολις μέχρι τοῦ 1916 ἠρίθμει περὶ τοὺς τετρακισχιλίους κατοίκους, πιστεύοντας εἰς τὴν ἀναδημιουργίαν τῆς ἄλλοτε εὐκλεοῦς πατρίδος των. Ἀλλ' ἡ εἱμαρμένη ἐπεφύλαττε κατὰ τὰς ἡμέρας μας τὴν τελευταίαν καταστροφήν

της. Τὴν 8ην Ὀκτωβρίου 1916 οἱ ἑλληνικοὶ λόχοι, οἱ φρουροῦντες τὴν Μοσχόπολιν, διετάχθησαν ἐξ Ἀθηνῶν ν' ἀπέλθουν ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκυκλοφόρησαν φῆμαι ὅτι Ἀλβανικαὶ συμμορίαι ἤρχοντο πρὸς κατάληψιν τῶν ἐγκαταλειπομένων μερῶν. Εἰς μάτην οἱ κάτοικοι τῆς Μοσχοπόλεως παρεκάλουν τοὺς διοικητὰς τῶν ἑλληνικῶν λόχων νὰ παραμείνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸν κίνδυνον. Οὗτοι, ἐκτελοῦντες διαταγάς, ἀφῆκαν τὴν Μοσχόπολιν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀρχιληστοῦ Σαλῆ-Μπούτκα, ὅστις κατήρχετο δρομαῖος. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν συρρεύσῃ ἐκεῖ οἱ πρόσφυγες τῶν πέριξ καταστραφέντων χωρίων, οἱ ὁποῖοι προέτρεπαν τοὺς Μοσχοπολίτας νὰ ἀπέλθουν εἰς τὴν Κορυτσᾶν. Ἡ ἀναχώρησις δὲν κατωρθώθη. Ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη νὰ μείνουν καὶ νὰ ὑπερασπισθοῦν μέχρι θανάτου τὴν πατρίδα των. Ὁ Σαλῆ-Μπούτκας σύρων ὄπισθέν του τὰ πλήθη τῶν ὀθωμανικῶν χωρίων, κατέλαβε τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα, τὰ δεσπόζοντα τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν νὰ διηγηθῇ αὐτόπτης μάρτυς τὰ συμβάντα ἐκεῖνα

Οἱ πολῖται ἐξῆλθαν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε λυσσώδης ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους. Εὑρεθέντες ὅμως πρὸ ἀσυγκρίτως ὑπερτέρων δυνάμεων, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν, ὁπότε οἱ Ἀλβανοὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἐπεδόθησαν ἀγρίως εἰς τὴν λεηλασίαν καὶ τὸν ἐμπρησμὸν αὐτῆς. Εἶχαν προστρέξει διὰ τὴν λεηλασίαν ἀπὸ τὸ Βεράτιον καὶ τὸ Ἐλβασὰν στίφη ἄτακτα καὶ ἀπήρχοντο συναποκομίζοντα τὸν πλοῦτον αὐτῆς. Ἡ λεηλασία ὑπῆρξε τελεία καὶ ἡ καταστροφὴ ἀνεπανόρθωτος. Αἱ οἰκίαι των κατεστράφησαν. Οἱ περικαλλεῖς ναοὶ ἔγιναν παρανάλωμα τοῦ πυρός, ἀφοῦ προηγουμένως ἐσυλήθησαν. Ἡ κεντρικὴ ἐκκλησία, ἡ τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅπου ἐσώζετο καὶ τὸ κτίριον τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως, ἀνηρπάγη ὑπὸ τῶν φλογῶν. Τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα κειμήλια ἔγιναν λεία τῶν ἀγρίων ἐπιδρομέων. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὑπῆρχον τριάκοντα πολύτιμοι σταυροί, λείψανα ἁγίων, θυμιατήρια, δισκοπότηρα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ πολύτιμα ἄμφια, ὅλα ἔργα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Ὁμοίαν τύχην ὑπέστησαν καὶ αἱ λοι-

παὶ ἐκκλησίαι. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι, περικλεισθέντες πανταχόθεν καὶ μὴ ἐλπίζοντες οὐδεμίαν σωτηρίαν, ἐτράπησαν εἰς διαφόρους διευθύνσεις. Πολλοὶ τούτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπλεόναζαν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία, κατέφυγον διὰ νὰ εὕρουν σωτηρίαν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Προδρόμου, ὅπου ἐνόμιζαν ὅτι θὰ ἦσαν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ εἰσελθόντες οἱ συμμορῖται συνέλαβαν πάντας τοὺς ἄγοντας ἡλικίαν ἄνω τῶν δέκα πέντε ἐτῶν καί, σύραντες αὐτοὺς δεμένους εἰς τὸ πλησίον δάσος, ἐτουφέκισαν τριάκοντα πέντε καὶ τὰ πτώματά των ἄφησαν ἄταφα πρὸς βορὰν τῶν ὀρνέων. Δὲν δύναμαι νὰ παραστήσω τὸν θρῆνον τῆς φρικτῆς ἐκείνης ἡμέρας, καθ' ἣν ἔβλεπέ τις νὰ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν γονέων ποθητὰ τέκνα καὶ νὰ τουφεκίζωνται κατόπιν βασάνων ἐνώπιόν των. Ἄλλοι ἑξήκοντα Μοσχοπολῖται εὗρον τὸν θάνατον ἐντὸς τῆς πόλεως, μαχόμενοι ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τὰς οἰκίας των, καὶ πεντήκοντα ἄλλοι ἀπέθαναν ἀπανθρακωθέντες ὑπὸ τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον κατέφαγεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ἐνδόξου Μοσχοπόλεως, ἡ ὁποία ἐπὶ δύο αἰῶνας διὰ τῶν γραμμάτων καὶ διὰ τοῦ πλούτου της ἐθέρμανε τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας καὶ ὑπῆρξε σέμνωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σήμερον δὲν ἀπομένει τίποτε ἄλλο εἰμὴ ἄμορφος σωρὸς ἐρειπίων. Τὸν θόρυβον τῶν ἀγορῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν ὁδῶν της διεδέχθη νεκρικὴ σιγή. Εἰς τὴν μεγάλην τραγῳδίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς προσετέθη ἀκόμη μία αἱματηρὰ σκηνή, ἐκ τῆς ὁποίας, ἂν ἀναδίδεται ἡ θλῖψις καὶ τὸ πένθος, ἀλλ' ἀναβλύζει ταὐτοχρόνως καὶ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ φωτὸς τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐθυσιάσθη ἡ ὡραία πόλις καὶ εἶδε τοὺς ἀπομείναντας τῶν κατοίκων της νὰ διασπαροῦν γυμνοὶ καὶ πένητες καθ' ὅλην τὴν Μακεδονίαν, πρόθυμοι ὅμως ν' ἀναλάβουν ἐκ νέου τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς των ἀποκαταστάσεως.

ΘΕΟΔ. Α. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ